

MAMA HATUN KÜLLİYESİ

Erzincan'ın Tercan ilçesinde

XII. yüzyılın sonları ile

XIII. yüzyılın başlarında inşa edilen külliye.

Kümbet, kervansaray, hamam ve camiden oluşan külliye, Erzurum ve çevresinde hüküm süren Saltuklu Beyliği'nin başına 587'de (1191) geçen II. İzzeddin Saltuk'un kızı Mama Hatun tarafından Erzurum - Erzincan kervan yolu üzerinde Tercan'da (eski adı Mamahatun) yaptırılmıştır. Dilimli bir gövde ve külâha sahip Mama Hatun Kümbeti, onu kuşatan yuvarlak çevre duvarı ile birlikte Anadolu'da başka örneğine rastlanmayan bir plan şeması ve mimari özelliğe sahiptir. Kümbetin üzerindeki kitâbeden anlaşıldığına göre mimarı Ahlatlı Ebû'n-Nemâ b. Mufaddal'dır. Bu âbidevî mezar yapısı birbirinden farklı iki kısımdan, kümbetten ve çevre duvarından meydana gelmiştir. Batı tarafında, taçkapının bulunduğu yaklaşık 13,50 m. çapındaki çevre duvarının iç yönünde on üç sivri kemerli niş yer alır. Girişin solunda içinde çeşme bulunan ilk nişin içi mukarnaslı üç dilimli sivri kemere sahiptir ve kemerin her iki yanında üzüm salkımlarından oluşan bir süsleme vardır. Diğer nişlerin altı tanesinde yer alan sandukaların da Mama Hatun'un yakınlarına ait olduğu sanılmaktadır. İç duvarların sade düzenine karşılık asıl süsleme batıya açılan taçkapıda toplanmıştır. Yapılan restorasyon sonucunda bozulan kısımlar işlemsiz taşlarla örülmüş ve süslemeli bölümlerden pek az bir kısmı günümüze ulaşabilmiştir. Bu kompozisyonun anlaşıldığına göre taçkapı nişinin yer aldığı dikdörtgen bölümü iki yandan iki ince uzun sivri kemerli niş sınırlandırır. Bu kemerlerin iç ve dış yüze bakan kenarlarını

sekizgenlerin birbirini kesmesiyle oluşan dörtlü düğüm motifleri süslemektedir. Bundan sonraki süslemesiz ilk bordürü izleyen ikinci bordürde, kırık hatlı dikdörtgenlerin kesişmesiyle oluşan düzende orta bölümlerde birer yatık altıgen düğümlenmiştir. Sivri kemerli kapının köşeliklerindeki boş alanlara birer gülbezek yerleştirilmiştir. Küfi yazıyla İhlâs sûresinin yer aldığı sivri kemer ikişer sütuna oturur. Sütunlardan birer tanesi, altı köşeli yıldız motiflerine ve altıgen şekillerden oluşan geometrik süslemeye sahiptir. Bu sütunların mukarnaslı başlıklarının hemen üzerinde ve kemerin iki tarafında birer daire içine yerleştirilmiş beş kollu yıldızlarda Allah, Muhammed, Ebû Bekir, Ömer, Osman ve Ali isimleri yazılıdır. Bu düzenlemenin üstünde yer alan ve birbirine düğümlenen yuvarlak hatlı baklavalardan oluşan bir friz taçkapı nişinin içini dolaşmaktadır. Frizin üzerinde kapının mukarnas kavsarası bütünyle rûmî, palmet motifleri ve geometrik bezemelerle doldurulmuştur. Mukarnaslı kavsaranın alt kısmında çiçekli küfi karakterinde diğer bir kitâbe yer almaktadır. Bu kitâbe hizasında taçkapının iki yan nişi üzerinde ve yine bitkisel bir zemine yerleştirilmiş olan kitâbelerde kümbetin mi-marının ismi geçmektedir.

Çevre duvarının merkezinde yer alan iki katlı kümbet, üst köşeleri pahlanarak sekizgene dönüştürülmüş kare kaide üzerinde dilimli gövdeye ve külâha sahiptir. Mama Hatun'un sandukasının bulunduğu, dört basamakla inilen, çapraz tonoz örtülü mumyalık kısmı kare planlıdır. Kümbetin silindirik gövdesi, aralarından ince kaval silmelerin geçtiği sekiz yarım yuvarlak dışbükey dilimlerden oluşmuştur. Yapının gövdesini üstten biri düz, diğeri dilimli şekilde işlenmiş iki silme sınır-

lar. Gövdenin üzerini örten külâh yapının dilimlerini izler biçimde silmelerle hareketlendirilmiştir. Kümbetin basık kemerli kapısının dikdörtgen bordüründe palmet motiflerinden oluşan ince bir friz yer alır. Bu kapının üstündeki kitâbelik boş bırakılmıştır. Yapının iç kısmı da dış gövde gibi dilimli olarak düzenlenmiştir. Bu bölümlerin kaval silmeleri kubbe ortasında birleşerek kaburgalı bir görüntü oluşturur. Yapıyı aydınlatan mazgal pencerelerin etrafında bazı süslemeler vardır. Pencerelerden kuzeydeki, çeşme nişinde olduğu gibi üzüm salkımları ile süslenmiştir. Diğer pencerelerde de tam ve yarım palmet motifleri yine palmet-rûmîlerle dolgulanmıştır. Aral gölünün doğusunda Tagiskent'te milâttan önce VI-IV. yüzyıllara tarihlenen eski Hun mezar anıtlarında Mama Hatun Kümbeti'nin plan özellikleri görülmektedir.

Yapılar topluluğunun önemli bir parçası olan kervansaray XIII. yüzyıl başında yapılmıştır. Eş odaklı kervansaraylar grubuna giren yapı, 51 x 51 m. ölçülerıyla bu gruptaki yapılar arasında (diğerleri Alara Han, Ashâb-ı Kehf Hanı) en büyük olanıdır. Kare planlı yapı tamamen kesme taştan inşa edilmiştir. Dış duvarlar dört köşede silindirik kuleler, cephelerde yarım silindir veya dikdörtgen kesitli payandalarla takviye edilmiştir. Doğu cephesinin ortasında dışarıya taşkın bir taçkapı yer almaktadır. Taçkapının köşelerinde birer sütun ve iki yanda birer niş vardır. Basık kemerli kapıdan ulaşılan iç mekânda ortadaki geniş avlunun etrafında odalar, eyvanlar ve bu mekânların kuzey ve güney kesiminde yapının uzunluğuna yerleştirilen birer ahır bölümü bulunmaktadır. Doğu yönünde, kapıdan girilince kısa bir koridor üzerinde sağda ve solda üzerleri sivri kemerli tonoz örtülü dikdörtgen odalar yer alır. Bunlar servis mekânlarına ayrılmıştır. Buradan orta avluya kuzey-güney doğrultulu, ahır kısımlarına geçişi olan, ayrıca avluya da sivri kemerli beş açıklıkla bağlanan bir koridorla ulaşılır. Avlunun kuzey ve güney kenarlarına beşer oda ve birer eyvan sıralanmıştır. Batıda ise ortadaki daha büyük olmak üzere sivri kemerli tonoz örtülü üç eyvan ve bu eyvanların her iki tarafında dikdörtgen birer mekân yer almaktadır. Ahırlar sivri beşik tonozla örtülmüş ve belirli aralıklarda kemerlerle desteklenmiştir. Böylece kervansaray ahır bölümü, girişteki ve avludaki odalarla birlikte ortadaki avlu dışında tamamen sivri kemerli tonozlarla örülmüştür.

Mama
Hatun
Kervansarayı –
Tercan /
Erzincan

MAMA HATUN KÜLLİYESİ

Kümbetle kervansaray arasındaki dikdörtgen planlı hamam küçük ölçülerdedir. Batıda sivri kemerli tonoz örtülü dikdörtgen bir soyunmalık mekânı vardır. Mekânın ortasında altıgen bir havuz bulunur. Kare planlı ve kubbeli ılıklık bölümüne sahip yapının sıcaklık bölümü de dikdörtgen planlı olup bir tonoz ve bir kubbeyle örtülmüştür. Batıda kare planlı ve kubbeli, güneyde dikdörtgen planlı ve sivri kemerli tonoz örtülü iki halvet mekânı bu sıcaklığa bağlanmaktadır. Doğu yönünde ince uzun dikdörtgen ve tonoz örtülü küllhan yer alır. Hamam yakın zamanda onarım geçirmiştir. Külliye yapıları arasında zikredilen cami tamamıyla değişikliğe uğramış ve yıkılan yapının yerine yeni bir cami inşa edilmiştir.

Külliyenin yakınında yer alan ve Kötür Köprüsü olarak da bilinen köprü, kervansaraya ulaşımı sağlayan bir konumda olduğu için Mama Hatun'a mal edilmektedir. Eski bir fotoğraftan, harap haldeki köprü'nün ayakları ve iki baştaki birer kemeri sağlam olmak üzere sekiz kemerli açıklıklı olduğu anlaşılmaktadır. Günümüzde tabliyesi tamamen yıkık, ayakları da onarımlarla değişikliğe uğramış bir durumdadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Abdürrahim Şerif Beygu, *Erzurum: Tarihi, Anıtları, Kitabeleri*, İstanbul 1936, s. 258-261; Cevdet Çulpan, *Türk Taş Köprüleri*, Ankara 1978, s. 77, rs. 51; Selçuk Mülayim, *Anadolu Türk Mimarisinde Geometrik Süslemeler*, Ankara 1982, s. 36; Orhan Cezmi Tuncer, *Anadolu Kümbetleri I: Selçuklu Dönemi*, Ankara 1986, s. 115-119; Semra Ögel, *Anadolu Selçuklularının Taş Tezyinatı*, Ankara 1987, s. 45; Ara Altun, *Ortaçağ Türk Mimarisinin Ana Hatları İçin Bir Özet*, İstanbul 1988, s. 59; Aysıl Tükel Yavuz, "Anadolu Selçuklu Kervansaraylarında Mekan-İşlev İlişkisi İçinde Savunma ve Barınma", *IX. Vakıf Haftası Kitabı: 2-4 Aralık 1991*, Ankara 1992, s. 253-284; a.mlf., "Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları Tipolojisi", *IV. Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri Bildirileri*, Konya 1995, s. 183-198; a.mlf., "Anadolu'da Eşodaklı Selçuklu Hanları", *ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi*, II/2, Ankara 1976, s. 187-204; Zafer Bayburtluoğlu, *Anadolu Selçuklu Dönemi Yapı Sanatçıları*, Erzurum 1993, s. 160-161; Zeki Sönmez, *Başlangıcından 16. Yüzyıla Kadar Anadolu Türk-İslam Mimarisinde Sanatçılar*, Ankara 1995, s. 173-176; Hakkı Önkol, *Anadolu Selçuklu Türbeleri*, Ankara 1996, s. 437-443; Oktay Aslanapa, *Türk Sanatı*, İstanbul 1997, s. 160-161; Hamza Gündoğdu, "Tercan ve Çevresindeki Tarihi Kalıntılar", *Cumhuriyetin 75. Yılında Tercan*, Ankara 1998, s. 218-233; Rıza Savaş, "Mama Hatun", *I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi, Bildiriler*, Konya 2001, II, 233-240; Mustafa Kemal Şahin, "Tercan Mama Hatun Külliyesi'ndeki Taşçı İşaretleri", *Prof. Dr. Zafer Bay-*

burtluoğlu Armağanı Sanat Yazıları, Kayseri 2001, s. 509-536; Hüseyin Yurttaş, "Tercan Mama Hatun Külliyesi Hakkında Bazı Düşünceler ve Yapılan Son Onarımlar", *a.e.*, s. 637-651; Can Binan, "Türbeler-Mama Hatun Türbesi", *Selçuklu Çağında Anadolu Sanatı* (nşr. Doğan Kuban), İstanbul 2002, s. 218-219; Haldun Özkan, "Saltuklu Mimarisi", *Türkler*, Ankara 2002, VIII, 72-82; Suut Kemal Yetkin, "Mama Hatun Türbesi", *AÜ İlahiyat Fakültesi Yıllık Araştırmalar Dergisi*, I, Ankara 1957, s. 75-92; a.mlf., "The Mausoleum of Mama Hatun", *The Burlington Magazine*, XCIX/650 (1957), s. 146-147; M. Kemal Özergin, "Anadolu Selçuklu Kervansarayları", *TD*, XV/20 (1965), s. 141-170; Oluş Arık, "Erken Devir Anadolu-Türk Mimarisinde Türbe Biçimleri", *Anadolu: Anatolia*, XI, Ankara 1969, s. 57-100.

AYŞE DENKNALBANT

MAMBOURY, Ernest

(1878-1953)

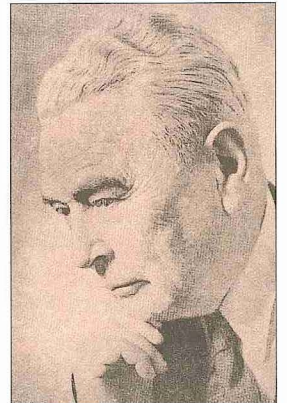
Türkiye hakkında çeşitli eserler yazan
İsviçreli ilim adamı, ressam.

İsviçre'nin Nyon şehrinde doğdu. Cenevre'deki Ecole des Arts Industriels'den mezun olduktan sonra Paris'e giderek Güzel Sanatlar Akademisi'nin seramik bölümüne devam etti. 1906'da yurduna döndüğünde resim öğretmenliğine tayin edildi. 1909'da izin alarak gittiği İstanbul'da bir taraftan tarihî eserleri incelemeye, bir taraftan da şehrin çeşitli yerlerinin yağlı boya tablolarını yapmaya başladı. İzni sona erince uzatma isteği kabul edilmediğinden istifasını vererek İstanbul'da kaldı ve buraya yerleşti.

Mamboury ressam ve resim öğretmeni olarak yetişmişti. Önce Mekteb-i Sanayi'de, arkasından 1921'den itibaren Galatasaray Lisesi'nde geometrik desen ve Fransızca öğretmenliği yaptı. Bu arada İstanbul'daki bazı yabancı ve azınlık okullarında çalıştı. Bir yandan da Türkiye'de araştırmalar yapan Batılı arkeologlara yardım ediyordu. Kapadokya kaya kiliselerinde incelemeler yapan Fransız misyoneri Guillaume de Jerphanion'un yanında bu tür çalışmalara başlayan Mamboury, I. Dünya Savaşı yıllarında Alman arkeologu Theodor Wiegand'ın İstanbul'daki Bizans imparatorluk sarayı araştırmalarına katıldı. 1912'de İshak Paşa mahallesi yangınından sonra Sultanahmet ile Marmara kıyısı arasındaki bölgede ortaya çıkan kalıntıların plan, kesit ve rölevelerini hazırlayarak topografik haritalar üzerine işledi. İsviçre vatandaşı olduğu için I. Dünya Savaşı, Mütareke ve işgal yıllarında İstanbul'da kalmaya devam edebildi. Fran-

sız işgal kuvvetleri tarafından 1921-1923 yıllarında, arkeolog R. Demangel idaresinde Sarayburnu ile Ahırkapı arasındaki alanda yaptırılan araştırmalara katıldı ve burada bulunan yapı kalıntılarının plan ve kesitlerini çizdi. Mamboury, 1925'ten sonra İstanbul Arkeoloji Müzeleri Müdürlüğü'nün yaptığı bazı araştırmalara da katılarak ortaya çıkarılan eserlerin planlarını çizdi. Bu arada Topkapı Sarayı'nda kütüphane okuma salonu haline getirilen eski Ağalar Camii'nin restorasyonuna yardımcı oldu; Halil Ethem Eldem'in Yedikule hakkındaki kitabına bir kısmı Bizans, büyük kısmı Fâtihi Sultan Mehmed devri Türk yapısı olan hisarın planını çizmek suretiyle katkıda bulundu. Bunun dışında, İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nin 1937'de Küçükçekmece ve 1942'de Mudanya'nın Alçakbayır mevkiinde yaptığı araştırmalara da katıldı.

Daha çok Bizans eserleriyle ilgilenmesine karşılık Mamboury Türk sanatı üzerine de neşriyatta bulundu. 1930'da Topkapı Sarayı Harem Dairesi'nin ziyarete açılması münasebetiyle bol resimli bir makalesiyle ("Le Harem des Sultans", *L'Illustration*, yıl 88, sy. 4553 [Paris 1930], s. 226-232) Ağalar Camii'ne dair bir yazısı ("Die Moschee Mehmeds des Eroberers und die neue Bibliothek im Serail des Sultans von Stambul", *Die Denkmalpflege*, sy. 5 [Berlin-Wien 1931], s. 161-167) basıldı. Halil Ethem Eldem'in 1933'te çıkan *Camilerimiz* başlıklı küçük kitabını genel bazı bilgilerle resimler ekleyip Fransızca olarak yayımladı (*Nos mosquées de Stambul*, İstanbul 1934). Romanya'daki dinî yapılarda Türk sanatı etkileri ("L'influence de l'art turc dans les constructions religieuses roumaines", *Les annales de Turquie*, yıl 6, sy. 3 [İstanbul 1936], s. 17-29), fetihten bugüne İstanbul'un gelişmesi ("Le développement d'Istanbul depuis la conquête jusqu'à nos jours", *Türkiye Turing ve Oto*

Ernest
Mamboury